

Agnieszka Sawicka

Od terminologii do słownika specjalistycznego – czyli jak skonstruować słownik profesjonalisty

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 5,
145-151

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Agnieszka Sawicka

Od terminografii do słownika specjalistycznego – czyli jak skonstruować słownik profesjonalisty

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżyć zasady pracy terminograficznej oraz ukazać elementy dzieł terminograficznych istotnych z punktu widzenia potencjalnych odbiorców – użytkowników słowników terminologicznych.

Przyjęty został punkt widzenia traktujący terminografię jako synonim leksykografii terminologicznej. Zatem terminografia jest działem leksykografii i zajmuje się teorią oraz praktyką sporządzania słowników terminologicznych¹.

Wyróżniamy terminografię teoretyczną, a w ramach niej terminografię opisową, czyli badanie specyfiki słowników terminologicznych w porównaniu do innych słowników oraz typologii słowników terminologicznych, i terminografię parametryczną zajmującą się określaniem zasad opracowywania danych terminologicznych. Obok terminografii opisowej występuje terminografia stosowana obejmująca gromadzenie, opracowanie i udostępnienie rezultatów powyższych działań terminologicznych (inaczej zwana konstruowaniem teoretycznym)². Helmut Felber i Gerhard Budin posługują się w odniesieniu do analogicznych pojęć określeniami terminografia naukowa i terminografia praktyczna³. Odpowiednio, terminografia teoretyczna (naukowa) i stosowana (praktyczna) są działami leksykografii teoretycznej i praktycznej⁴.

¹ J. Lukszyn (red.), *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, Warszawa 2005, s. 62.

² Ibidem; J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001, s. 129–132; J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa od teorii do praktyki*, Kraków 2003, s. 299.

³ H. Felber, G. Budin, *Teoria i praktyka terminologii*, Warszawa 1994, s. 169.

⁴ J. Pieńkos, op. cit., s. 299.

1. Zasady pracy terminograficznej

Praca terminograficzna jest działalnością specjalistyczną, której rezultatem jest słownik terminologiczny, czyli zbiór jednostek terminologicznych ujęty w postaci dzieła terminograficznego. Praca ta opiera się na merytorycznych i technicznych przepisach, których liczba dochodzi do kilkudziesięciu. Jednak następujące trzy zasady stanowią podstawę w pracy terminograficznej⁵:

- **adekwatne ograniczanie zbioru terminologicznego** w słowniku, poprzez ustalenie korpusu niezbędnych tekstów, będącego nośnikiem danej terminologii; takimi tekstami według Polskiej Normy (1995) są dokumenty urzędowe, rozprawy naukowe, podręczniki, dokumenty branżowe, wypowiedzi ekspertów, encyklopedie i słowniki terminologiczne;
- **systematyzacja terminologii** w słowniku poprzez określoną makrostrukturę i mikrostrukturę słownika terminologii branżowej; dokonuje się to poprzez określenie serii terminologicznych dla danego leksykonu i ich reglamentację, przyporządkowywanie do nich odpowiednich typów definicji, ustalenie odrębnych jednostek terminologicznych (paradygmatów) i dostosowanie ich do danego słownika, a ostatecznie sprecyzowanie struktury artykułu hasłowego;
- **międzyjęzykowa harmonizacja terminologii** w słowniku, czyli kojarzenie narodowego leksykonu terminologicznego z prymarnym systemem terminologicznym (w praktyce oznacza to porównanie języków światowych), aby uzyskać z danego leksykonu kompatybilny system terminologiczny.

Zasady te mają służyć stworzeniu wiarygodnych i pełnych danych terminologicznych, które będą ujednolicone, jeżeli chodzi o używane symbole, kolejność danych oraz hasła pojęciowe w słownikach terminologicznych. Uporządkowanie mikro- i makrostruktury musi być indywidualnie dopasowane do zbioru terminologicznego, z uwzględnieniem odpowiednich norm terminologicznych⁶.

Praca terminograficzna musi być oparta na odpowiednich źródłach. Możemy je podzielić na źródła podstawowe, np. archiwa, korpusy językowe, oraz dodatkowe, np. prace z danej dziedziny, inne słowniki, encyklopedie, strony internetowe. Dobór materiałów do pracy terminograficznej zależy oczywiście od rodzaju tworzonego dzieła oraz dziedziny wiedzy, jakiej dzieło ma dotyczyć⁷.

Ujednolicenie metod terminologicznych stało się konieczne, aby umożliwić współpracę organizacji na całym świecie. Jednorodnie opracowane prace terminograficzne pozwalają na wzajemne udostępnianie danych terminologicznych przez instytucje na całym świecie⁸. Dzięki temu staje się również możliwe łączenie baz danych terminologicznych w większe jednostki w celu harmonizacji terminologii.

⁵ J. Lukszyn, W. Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy...*, s. 134–141.

⁶ H. Felber, G. Budin, op. cit., s. 173.

⁷ F. Čermák, *Source materials for dictionaries*, [w:] P. van Sterkenburg, *A Practical Guide to Lexicography*, Institute for Dutch Lexicology, 2003, s. 18.

⁸ H. Felber, G. Budin, op. cit., s. 173.

2. Słownik terminologiczny

Prace terminograficzne mające na celu transfer wiedzy i techniki, prezentację wiedzy, przekład, tworzenie dokumentacji i udostępnianie informacji wymagają różnych form, by w pełni realizować swoje funkcje. Z tego względu wyróżniamy dzieła terminograficzne, takie jak słowniki terminologiczne o układzie systematycznym i alfabetycznym, kartoteki dziedzinowe, banki danych terminologicznych, tezaury dokumentacyjne i różne inne klasyfikatory znaków i pojęć⁹. Mogą mieć one formę statyczną (książkową) lub dynamiczną (słownik elektroniczny). Są instrumentem zapewniającym użytkownikowi szybkie źródło informacji, by ten mógł zrozumieć bądź stworzyć tekst w rodzimym lub obcym języku.

Słownik terminologiczny stanowi formę reprezentacji słownictwa konwencjonalnego. Należy do klasy słowników ideograficznych, czyli takich, których podstawowa jednostka traktowana jest jako wyraz-koncept, a nie wyraz-semantem, jak to ma miejsce w słownikach ogólnych¹⁰. Zadaniem słownika terminologicznego jest gromadzenie wiedzy profesjonalnej, opracowywanie jej, a następnie udostępnianie jej w przystępnej formie dzieła terminograficznego¹¹.

Główną cechą wszystkich dzieł zarówno terminograficznych, jak i leksykograficznych jest ich układ, bowiem nie stanowią one zwartej treści, lecz składają się z mniejszych jednostek tekstowych, z których każda jest blokiem informacji – hasło lub wyraz hasłowy (pojedynczy wyraz). Informacje znajdujące się w każdym hasle są uporządkowane według określonej mikrostruktury danego dzieła, a wszystkie hasła muszą odpowiadać jego makrostrukturze. Podstawowe sposoby porządkowania haseł to uporządkowanie formalne (alfabetyczne, leksykograficzne), które opiera się na zapisie haseł, oraz uporządkowanie pojęciowe (onomazjologiczne, tematyczne, ideograficzne, systemowe), które szereguje hasła na podstawie ich znaczenia¹².

3. Makrostruktura słownika terminologicznego

Ogólną koncepcją słownika jest jego makrostruktura. *Słownik terminologii przedmiotowej* określa makrostrukturę (makrotezaurus) słownika terminologicznego w następujący sposób: *zestaw parametrów terminograficznych, dzięki którym określa się miejsce leksykonu branżowego w określonej strukturze wiedzy człowieka*¹³. Parametry te mają posłużyć ustaleniu objętości słownika, rodzaju wiedzy zawodowej będącej jego przedmiotem, a następnie, na podstawie powyższego, dobraniu odpowiedniej techniki terminograficznej.

Makrostruktura słownika to nie tylko organizacja haseł, lecz przede wszystkim struktura słownika z holistycznego punktu widzenia. Realizowana jest ona poprzez odpowiedni

⁹ Ibidem, s. 180.

¹⁰ J. Lukszyn, W. Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy...*, s. 126.

¹¹ J. Lukszyn, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii...*, s. 105.

¹² T. Piotrowski, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001, s. 30–31.

¹³ J. Lukszyn, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii...*, s. 66.

układ artykułów i wyrazów hasłowych, jak i kolejnych części danego dzieła¹⁴. Część wstępna (*front master*) to preambuła i wskazówki użytkownika słownika, a końcowa (*back master*) to załączniki dołączone do słownika¹⁵. Preambuła, w zależności od rodzaju i potrzeb słownika powinna określać: cel słownika, dziedzinę objętą przez słownik, źródło terminów i przykładów ujętych w słowniku. Dodatkowo może zawierać opis artykułów hasłowych oraz ich układu (alfabetycznego i/ lub pojęciowego), wskazówki dotyczące użytkownika słownika i inne elementy, które są lub mogą być istotne przy korzystaniu z danego dzieła. Ważne jest, aby nie umieszczać informacji zbędnych, które zamazują obraz i cel słownika¹⁶.

Ze względu na liczbę komponentów słownika możemy również podzielić makrostrukturę na prostą i złożoną. Prosta makrostruktura (*simple macrostructure*) składa się tylko z dwóch elementów, np. części głównej słownika (alfabetyczny lub systemowy układ haseł) oraz preambuły. Złożona makrostruktura (*complex macrostructure*) składa się z więcej niż dwóch elementów, zatem poza częścią główną i preambuła mogą się tam znaleźć: spis treści, wskazówki dla użytkownika, załączniki. Muszą istnieć wzajemne zależności pomiędzy poszczególnymi elementami słownika, w przeciwnym razie nie będzie on stanowił spójnego całościowego dzieła¹⁷.

4. Mikrostruktura słownika terminologicznego

Mikrostruktura słownika to przede wszystkim zasady dotyczące organizacji artykułu hasłowego w słowniku¹⁸. Artykuły hasłowe to nie tylko indywidualne części całości dzieła terminograficznego, lecz także powiązane ze sobą semantyczne informacje, które mają się nawzajem uzupełniać¹⁹. Podstawowym zadaniem mikrostruktury (mikrokompozycji) słownika terminologicznego jest odtworzenie relacji semantycznych w artykule hasłowym²⁰. Dlatego też, hasło zawiera zazwyczaj krótką definicję terminu oraz określa zbiór określonych powiązań danego terminu z innymi terminami²¹.

Budowa artykułu hasłowego zależy od typu słownika i jego przeznaczenia, czyli tego, czy jest to słownik jedno czy dwujęzyczny (wielojęzyczny), skierowany do profesjonalistów, czy nieprofesjonalistów, którego celem jest dydaktyka, czy tłumaczenie²². W zależności od rodzaju i funkcji słownika, w skład artykułu hasłowego mogą wejść

¹⁴ S. Nielsen, *Lexicographic Macrostructures*, "Hermes Journal of Linguistics", Wrocław 1990–1994, s. 49.

¹⁵ Ibidem, s. 51.

¹⁶ Ibidem, s. 62.

¹⁷ S. Nielsen, op. cit., 52–53.

¹⁸ J. Lukszyn, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii...*, s. 70.

¹⁹ H. Bergenholtz, S. Nielsen, *Subject-field components as integrated parts of LSP dictionaries*, „Terminology”, t. 12, nr 2, JB, 2006, s. 300; W. Miodunka, *Podstawy leksykografii i leksykologii*, Warszawa 1989, s. 233.

²⁰ W. Zmarzer, *Typologia słowników terminologicznych*, [w:] J. Lukszyn (red.), *Języki specjalistyczne*, t. 1, *Meta-język lingwistyki*, Warszawa 2001, s. 30.

²¹ E. Zwierzchoń, *Zasady systematyzacji terminologii w specjalistycznym słowniku lingwistycznym*, [w:] Ibidem, 2001 s. 120.

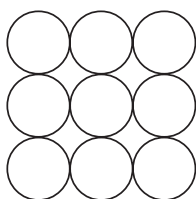
²² H. Bergenholtz, S. Nielsen, op. cit., s. 298–300.

następujące elementy: wymowa (wszystkich lub niektórych wyrazów hasłowych), informacja gramatyczna (zależnie od struktury gramatycznej danego języka). Należy również zwrócić uwagę na wydzielanie znaczeń i sposób ich definiowania. Artykuł hasłowy może ponadto zawierać odniesienie do materiału leksykalnego, np. w postaci przykładów użycia danego terminu. Część słowników podaje również odniesienia do synonimów i antonimów, jak i wskazuje na relacje część-całość, oraz powiązania jednych terminów z innymi zawartymi w słowniku²³.

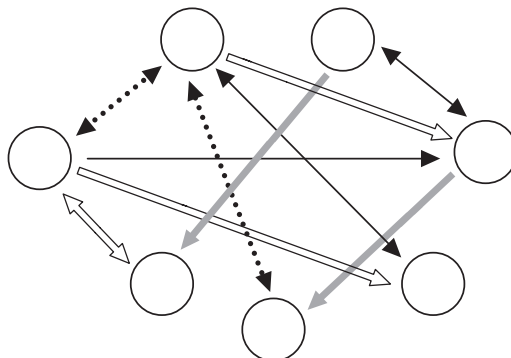
Mikro i makrostruktura nie istnieją oddzielnie w słowniku, lecz są ze sobą ściśle powiązane. To makrostruktura określa, co będzie zawierał słownik, a mikrostruktura realizuje te zadania na poziomie jednostki – artykułu hasłowego.

5. Technika terminograficzna

Technika terminograficzna to inaczej *sposób organizacji artykułu hasłowego w słowniku terminograficznym uzależniony od jego treści i przeznaczenia*²⁴. Determinuje ona sposób prezentacji definicji naukowej danego terminu. Możemy pod tym względem wyróżnić technikę separowania oraz technikę tezaurosowania. W pierwszym przypadku jednostka terminologiczna w słowniku traktowana jest jako *quantum* wiedzy i wraz z innymi jednostkami reprezentuje ona wiedzę profesjonalną z danej dziedziny – przestrzeń semantyczna jest podzielona. Natomiast, technika tezaurosowania ukazuje znaczenia jednostek terminologicznych poprzez przedstawienie relacji zachodzących między terminami – w tym wypadku każda jednostka terminologiczna stanowi punkt wyjścia i może posłużyć do odtworzenia całej sieci powstałych powiązań semantycznych.

TECHNIKA SEPAROWANIA

TECHNIKA TEZAURUSOWANIA

Rysunek 1. Graficzna prezentacja definicji przy użyciu techniki separowania i techniki tezaurosowania (strzałki oznaczają różne rodzaje relacji zachodzące pomiędzy terminami)

Źródło: opracowanie własne.

²³ W. Miodunka, op. cit., s. 238–242.

²⁴ J. Lukszyn, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii...*, s. 126.

6. Typologia słowników

Typologia słowników jest niezwykle istotnym aspektem pracy terminologicznej, gdyż jest pożytecznym źródłem wiedzy naukowej. Jej zadaniem jest doskonalenie zasad sporządzania ściśle określonych typów słowników, w zależności od omawianego aspektu działalności terminograficznej. Mikro- i makrostruktura słowników terminologicznych realizowana jest różnie w przypadku poszczególnych ich rodzajów.

Możemy wyróżnić wiele typów słowników terminologicznych w zależności od kryterium. Podstawowe kategorie podziału obejmują klasyfikację ze względu na: przedmiot słownika, objętość słownika, technikę opracowania, sposób prezentacji definicji, rodzaj jednostki terminologicznej, obecność ekwiwalentów obcojęzycznych, przeznaczenie słownika oraz sposób porządkowania haseł, jak i korpus tekstów stanowiących źródło terminologii.

7. Zastosowanie w pracy profesjonalnej i dydaktyce

Słowniki mające zastosowanie w działalności profesjonalnej różnią się dość znacznie od tych dostosowanych do pracy dydaktycznej. Wynika to głównie z wiedzy posiadanej przez potencjalnych odbiorców takich słowników, która z założenia u ekspertów jest na bardzo wysokim poziomie, natomiast np. u studentów jest na początkowym etapie rozwoju.

Słownik terminologiczny z założenia jest słownikiem skierowanym do profesjonalistów, ze względu na holistyczne podejście do prezentowanej wiedzy. Szczególnie dla tej grupy przeznaczone są słowniki, w których definicje spreparowano metodą tezaurosowania. Takie słowniki ukazują siatkę powiązań, w której najłatwiej odnajdzie się ekspert z danej dziedziny. Jednak, z drugiej strony jest to rodzaj słownika, za pomocą którego osoba pragnąca poszerzyć swoją wiedzę z danej dziedziny może zapoznać się z relacjami zachodzącymi pomiędzy terminami wchodzącymi w skład systemu i zgłębić ich znaczenie, będące elementem pewnej całości. Biorąc pod uwagę technikę separowania, czyli prezentacji terminu, jako jednostki niezależnej w danym systemie, służy ona do stworzenia dzieła terminograficznego, które może zarówno służyć dydaktyce jak i pracy zawodowej.

Wraz z ograniczeniem terminologii od ogólnonaukowej do coraz węższego zbioru terminów, przez interdyscyplinarną, a skończywszy na branżowej, profesjonalny charakter słownika wzrastamaleje jego użyteczność, jako narzędzia dydaktycznego. W tym względzie bardzo istotna jest również objętość słownika – im słownik bardziej dokładny (nie znaczy większy) tym bardziej specjalistyczny. Z punktu widzenia układu haseł w słowniku, najbardziej użyteczny słownik to taki, który prezentuje jednostki terminologiczne zarówno w porządku alfabetycznym jak i pojęciowym – np. słownik w postaci tezauryusa z alfabetycznym indeksem wszystkich terminów. Wielojęzyczność słownika jest pozytywnie widziana zarówno przez ekspertów, jak i „studentów”. Wynika to z konieczności międzyjęzykowej harmonizacji terminologii, która ułatwia obustronny transfer wiedzy w różnych językach.

Podsumowując – słowniki mają przede wszystkim służyć określonym grupom użytkowników, a więc muszą być opracowane tak, aby sprostać ich wymaganiom. Słowniki

nie muszą zawierać wszystkich informacji, jeżeli użytkownik tego nie potrzebuje. Zasady pracy terminograficznej mają za zadanie ujednoczenie dzieł terminograficznych pod względem technicznym i teoretycznym. Zatem redagowanie słownika polega głównie na opisie leksyki języka w taki sposób, aby ukazać semantyczną zawartość każdej jednostki. Realizacja zadań określanych przez ogólną koncepcję słownika, makrostrukturę, odbywa się natomiast na poziomie mikrostruktury, czyli konkretnego już artykułu hasłowego i jego organizacji.

Bibliografia

- Bergenholtz H., Nielsen S., *Subject-field components as integrated parts of LSP dictionaries*, „Terminology”, t. 12, nr 2, JB, 2006.
- Čermák F. (2003), *Source materials for dictionaries*, [w:] van Sterkenburg P., *A Practical Guide to Lexicography*, Institute for Dutch Lexicology.
- Felber H., Budin G., *Teoria i praktyka terminologii*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994.
- Lukszyn J. (red.), *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, Katedra Języków Specjalistycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2005.
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.
- Miodunka W., *Podstawy leksykografii i leksykologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Nielsen S., *Lexicographic Macrostructures*, “Hermes Journal of Linguistics”, Wrocław 1990–1994.
- Pieńkos J., *Podstawy przekładoznawstwa od teorii do praktyki*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003.
- Piotrowski T., *Zrozumieć leksykografię*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Zmarzer W., *Typologia słowników terminologicznych*, [w:] Lukszyn J. (red.) *Języki specjalistyczne*, t. 1, *Metajęzyk lingwistyki*, Warszawa 2001.
- Zwierzchoń E., *Zasady systematyzacji terminologii w specjalistycznym słowniku lingwistycznym*, [w:] Lukszyn J. (red.), *Języki specjalistyczne*, t. 1, *Metajęzyk lingwistyki*, Warszawa 2001.